

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Lessinglaan 9,
Utrecht. Gironummer penningmeester: 575520 ten name van „Oud-Utrecht”*

EEN EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 12 / DECEMBER 1958

LEZING J. G. N. RENAUD

Het bestuur van Oud-Utrecht nodigt de leden met hun introducés uit tot het bijwonen van een lezing, te houden door de heer J. G. N. Renaud te Amersfoort, over het onderwerp „Van eten en drinken bij de middeleeuwer, mitsgaders een kijkje in zijn keuken en porseleinkast”.

De heer Renaud, verbonden aan de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, zal zijn lezing met lichtbeelden toelichten.

Deze lezing wordt gehouden op *vrijdag 19 december 's avonds 8 uur* in het Kunsthistorisch Instituut, Drift 25, Utrecht.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter.*

Mr. N. B. TEN BOKKEL HUININK, *secretaris.*

VONDSTEN EN RESTAURATIES TE UTRECHT

Janskerkhof. Aan hetgeen de vorige maand is medegedeeld omtrent de vondsten op het Janskerkhof, kan worden toegevoegd, dat inmiddels nog de funderingen zijn gevonden van een westelijke absis tussen de torens. Van deze, bij de duitse romaanse architectuur meer-malen voorkomende oplossing, was tot dusverre nog geen voorbeeld in Nederland aangetroffen. Er werd ook een rechte verbinding tussen de torens gevonden, deze hield kennelijk verband met een niveauverschil tussen de vloer van de absis en die van de daarop aansluitende ruimte.

Bij de verbouwing van *Paushuize* onder leiding van ir. G. M. Leeuwenberg werden in de oostelijke gevel van het hoofdgebouw verschillende fragmenten teruggevonden van de oorspronkelijke vensters. Deze hadden natuurstenen kruiskozijnen en waren aan de bovenzijde gedekt door eenvoudig geprofileerde, vrijwel half cirkelvormige bakstenen bogen.

De restauratie van de gevel van het huis *Oude Gracht 325* (derde kwart 18e eeuw), welke dank zij de steun van het Utrechts Monumentenfonds kon worden uitgevoerd, is vrijwel voltooid. Het Lodewijk XV houtsnijwerk van de gevellijst, dat practisch geheel vergaan was, is — uitgaande van de vormen van de resten — geheel vernieuwd door de beeldhouwer C. Groeneveld. Ook de lijst zelf moest vernieuwd worden. Het voegwerk van de gevel en de roedenverdeling van de vensters werden verbeterd.

C. L. T. G.

Een van de vroegere vensters van Paushuize (oostzijde, binnenplaatsgevel). Van het oorspronkelijke natuurstenen kruiskozijn is het kalf bewaard gebleven. De onderste vakken van het venster gaan op deze foto schuil achter het steigerwerk; de sponningen van de luiken zijn echter nog juist zichtbaar. De aansluitingen van de middenstijlen tussen de onder- en de bovenvakken zijn nog te herkennen. In het boogveld tekent zich nog flauw een (blinde) tracering af. Opvallend zijn de fraaie muurankers, waarvan de rechtse aan de bovenkant nog in een gesmeed kopje eindigt. Boven het venster bevindt zich een gedeelte van de vroegere natuurstenen gootlijst. (Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

SCHOTTEN EN BRITTEN TE UTRECHT

Toen in de zeventiende eeuw twisten en burgeroorlogen Schotland en Brittannië teisterden, togen velen om der geloofswille naar het gastvrije Nederland, vrijplaats voor verdrukten en vervolgdten. De jongeren onder hen trokken veelal naar de stad Utrecht, bakermat van het nederlandse protestantisme. Honderden Schotten en Britten studeerden aan de utrechtse academie, die ook de leermeesteresse werd van William Pitt de Oude en James Boswell. Overigens zijn dit lang niet de oudste contacten van Schotten en Britten met de stad. Want reeds in 1583 lagen hier de troepen van Robert Dudley, graaf van Leicester. Als landvoogd der Nederlanden resideerde hij van 1585 tot 1588 te Utrecht. In die dagen werden ook voor het eerst engelse godsdienstoefeningen in Utrecht gehouden.

Het kan niet anders of deze vele contacten tussen Utrecht en Groot-Brittannië lieten hun sporen na tot op die huidige dag. Het gebouw, waarin Robert Dudley, graaf van Leicester woonde, bestaat tot heden. De Pieterskerk die tot legerplaats voor zijn troepen diende, verheft zich nog in de oude binnenstad. En in de bibliotheek van de Rijks-Universiteit getuigden boeken met honderden handtekeningen van personen uit voorname schotse en britse geslachten van hun verblijf te Utrecht. Bovendien staat op het Domplein een standbeeld voor graaf Jan van Nassau, een der voorvaders van prins Philip.

De Pieterskerk, waarin Dudley's troepen lagen, en waarin van 1610 tot 1656 godsdienstoefeningen in de engelse taal werden gehouden, bevat een kapel, die momenteel door restauratie zoveel mogelijk in haar oorspronkelijke staat wordt teruggebracht. Deze kapel diende van 1639 tot 1656 als schoollokaal voor de engelse kinderen.

Het zogenaamde „Duitse Huis”, waar Robert Dudley resideerde, vinden we aan de westkant van de binnenstad, het militair hospitaal Springweg. Het gebouw dateert uit 1348. Het werd gebouwd als onderkomen voor de Ridderlijke Duitse Orde, balie van Utrecht. In de loop der eeuwen logeerden hier vele vorsten en edelen. Toen de graaf van Leicester hier resideerde, was het een centrum van diplomatiek verkeer. Wegens zijn huidige bestemming is het helaas niet te bezichtigen, doch uitwendig geeft het een uitstekende indruk van een middeleeuws nederlands klooster.

Wie zijn schreden richt naar de bibliotheek der Rijks Universiteit, vindt daar een schat van herinneringen aan het verblijf van Schotten en Britten in vroeger eeuwen. De zaak is namelijk, dat gedurende enige eeuwen de utrechtse universiteit bij hen zeer in trek was. Wellicht ook, omdat hier geen titels te koop waren, zoals bij voorbeeld aan de harderwijker academie. Een treffend staaltje van de nauwgezetheid, waarmee alles in zijn werk ging, kreeg in 1717 de Engelsman Jenkinus Thomasius (Jenkin Thomas Philipps). Blijkens zijn

handtekening stond hij te Utrecht ingeschreven als Jenkin Thomas, welke naam ook op zijn bul prijkte.

Blijkbaar was hij zeer gesteld op toevoeging van de naam Philipps, weshalve hij in 1717 zijn verfomfaaide bul naar Utrecht zond met het verzoek een duplicaat te willen uitreiken, omdat het origineel door alle omstandigheden zo vies was geworden. De bul zag er inderdaad onooglijk uit en was ook hier en daar verminkt, zelfs zozeer, dat de naam van de bezitter niet meer volledig te lezen was. Jenkin Thomas Philipps kon best een nieuwe bul krijgen, zo schreef de senaat der universiteit hem terug, doch... zonder toevoeging van de naam „Philipps”, aangezien deze ook niet op het oorspronkelijke exemplaar had gestaan, noch stond in het album promotorum. Dit album promotorum wordt nog steeds bewaard. Het wemelt van de schotse en britse namen. Vanaf 1683 werd bij de promoties tevens aangetekend hoe deze was geweest. Een letter A voor de beste, een B voor de middelmatige en een C voor de slechte. Niet weinig Engelsen kregen een A achter hun naam. Vooral de filosofen kwamen goed beslagen ten ijs. Van de vijf doctoren in de filosofie ontvingen er vier het praedicaat „met lof”. Het waren Robertus Bragge (1689), Daniel Mayo (1697), Johannes Schute (1697) en Daniel Dolins (1698), allen afkomstig uit Londen. Op 7 februari 1705 promoveerde te Utrecht Henricus Sike (Siecke) in de oosterse talen. Hij werd hoogleraar te Cambridge.

In het album studiosorum staan over de periode 1640 tot 1739 niet minder dan 325 schotse en britse namen! En dan te weten, dat dit album studiosorum niet volledig is, omdat sinds 1657 niet iedere student zich meer liet inschrijven, omdat hij — wegens zo'n inschrijving — geen recht meer had op vrijdom van de accijns van wijn en bier! Wat dit betreft is het promotie-album betrouwbaarder. Dit werd steeds nauwkeurig bijgehouden: het bevat de namen van 140 Engelsen, die te Utrecht promoveerden in de 17e en 18e eeuw.

Wellicht nog merkwaardiger dan de beide albums is de zogenaamde „Zwolse Bijbel” die zich eveneens in de utrechtse universiteitsbibliotheek bevindt. Deze bijbel werd bewaard in de Mariakerk, waarin sinds 1656 de engelse godsdienstoefeningen werden gehouden. De engelse studenten zetten vrijwel zonder uitzondering hun handtekening in deze bijbel, die een pronkjuweel is van schrijf- en versierkunst (deze bijbel werd van 1464 tot 1476 te Zwolle geschreven door de broeders des gemenen levens). Het resultaat is dat in deze kostbare bijbel de handtekeningen voorkomen van rond vijfhonderd Schotten en Britten! Wie aan familieonderzoek doet kan in Utrecht dus nog heel wat aan de weet komen.

De innige contacten tussen Groot-Brittannië en Utrecht namen helaas in 1794 een einde, toen de franse legerscharen de Nederlanden binnendrongen. Laten we ons echter gelukkig prijzen, dat we tot op de huidige dag de sporen van een band van enige eeuwen kunnen terugvinden in deze stad.

MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
VERENIGING TOT BEOEFENING EN
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD
EN DE PROVINCIE UTRECHT

EEN EN DERTIGSTE JAARGANG

1958

UITGAVE VAN DE VERENIGING

REGISTER

Accijnskantoor, Jutfaseweg	8	Ph. van Hinsbergen, Bronnen	
Achttienhoven	119	geschiedenis Zeist	71
Adriaan Florisz.	89	Dez., Overzicht bezittingen	
Aldenhoven (Jacobus van)	116	Van de Poll-stichting	72
Amerongen (E. van)	13	H. J. Kok, Enige patrocinia in	
— (Ernest van)	20	het m.e. bisdom Utrecht	68
— (Jacoba van), overste		H. Molendijk, Jacob van Cam-	
ouderman	81	pen	79
— (Jan van), schout	81	Dez., Historische schoonheid	
— (Willem Henrix van),		en stadssanering	79
vicaris	89	Dez., Dit is Amersfoort	80
Amersfoort	29	W. F. J. den Uyl, Achttien-	
—, Hogerhuis	22	hoven, Westbroek enz.	119
— (Walter van)	52	Achterstallige aankondigingen	
Amersfortiana	79	6—7, 43—48, 54—	55
Asma (ds. Joan Frederik)	77, 98, 113	Nieuwe publicaties	81— 82
— (Thomas)	77	Boekdruckers	55
Avesnes (Guy van), bisschop	53	Boekverkoperscollegie „Een-	
— (Marie van)	53	dragt”	54
Bak (erfgen. van de hr.)	108	Bolesteyn	75
Bake (Alyt), geestelijk schrijfster	84	„Bommelgen”	56
Baptistengemeente, Utrecht 10—	14	Bonnet (Gisb.), hoogleraar	81
Beek (Albertus van), fabrikant	82	Bottenhove (J.)	60
Beelling (Cornelia)	13	Botter van Snellenborch (Jan)	35
Beer (Wilhelmus de)	108	Bouricius	98
Beertens (Adrianus), beeldhou-		Bragge (Robertus)	124
wer	82	Brederode (Adriaan van)	59
Bemmel (Abraham van)	60	— (Deliana van)	59
Benschop, kerkorgel	41	Brekelaer, schilder	98
—, koster en voorlezer	76	Brignet	98
Bentinck (Willem)	60	Brink (H. J. van den), architect	69
Bertken (zr.), afkomst	66	Bruntenhof	8
—, console	6	Burgerhoudt (C. J.)	78
Bern (Franc. Nic. van), burge-		— (J. J.), predikant	115
meester	112, 126	Buys (Reyer Janssen)	107
— (Nicolaas van)	127	Bye (Jacob de)	59, 71
Beverweerd	120	— (Johan de)	59, 71
Beyer (Heynderick)	38	— (jhr. Willem Jacob de)	60
Bilt, De, tolhuis	24	— van Albrandsweerd (Jo-	
—, St. Petronellakapel	67	sina Maria de)	60
—, Het Klooster	114	Bijenteelt te Soest	105— 111
—, spelling naam	128	Bijlhouwersbrug, restauraties 2—	6
Blauwkapel	92	Caderius van Stockum (Herman	
Boekaankondigingen:		C. J.)	70
F. P. Fischer-G. ten Does-		Campen (Jacob van), bouwmees-	
schate, Franciscus Cornelis		ter	23, 32, 79
Donders	125, 126	Carillon Nicolaaskerk	2

Catharinakerk (St.), restauratie	3
Catz (Nicolaas van)	53
—— (Theophilus van)	59
Chinees theehuisje, Huis ter Heide	15
Confiscatie in stad en provincie	21
Culenborg (Johan van), heer van Woudenberg	57
Dam (Jannetje van)	127
Dibbets (Lambertus), predikant	115
Dolff (Johanna)	70
Dolins (Daniël)	124
Donselaar (Henrich), muntmeester	58, 70
Donders (F. C.), hoogleraar	125
Doorn, St. Maartenskerk	68
Eem (Huis ter)	20
Eewyck (Eerst van)	37
Engelsen te Utrecht	123, 124
Excursies:	
Rijnhuizen	40, 49
Langbroekerwetering	82, 85
Fundatie van Renswoude	31, 82
Gelderse Bloem, herberg	50
Gerrit Michielsz.	127
Gravincx (Marten)	37
Groeneveld (C.), beeldhouwer	6, 119
Groenevelt (Willem Quirijnsz. van), vicaris	89
Groenewoud (Willem), Kastelein	53
Grol (Werner van), schout	20
Grollo (Bernard Henricksz. van), vicaris	89
Grootvelt (Steven van)	37
Haan (Gerrid Cornelissen)	107
Hardenbroek	111
Harn (Willem van)	39
Hartman (J. H. Baltusz.), orgelbouwer	42
Havart (Daniël)	44
Have (Bernt ten)	88
Heilman (baron Petrus Leonardus)	60
Hellendael (Pieter), organist	45
„Hendrik de Keyser”, vereniging	22
Herema (Wopko), hopman	95
Hertoghe (Johanna de)	60
Herwyck (Steven Cornelisz. van)	44
Hinderstein, kasteel	83
—— (Everard van)	86
—— (Gerardus van)	87
—— (Petrus van)	87
Hinlopen (Adriana)	107
Hohorst, hoeve	35
Hooft (Jan Adriaenssen)	107

Hooft (Willem Adriaenssen)	107
Hooft van Huysduynen (A. J. E.)	13
—— (Justus Hendricus)	13
Hoogstraten (J. F. van), predikant	115
Horst, kasteel ter	20
——, kapittel ter	33—39
—— van der	98
Houten, romeinse bewoning	1
—— (Cornelis van), predikant	106
Hover (Wouter Heynricxz)	35
Huizen te Utrecht:	
Breedstraat 30	63
Hamburgerstraat 25	63
Haverstraat 14	71, 105
Jutfaseweg 83	8
Keizerstraat 35	61
Mariastraat 28	105
Muntstraat 7	28
Nieuwegracht 6	40
73, 75	52
Oudegracht 325	71, 122
405, 407	40
Twinstraat 19	28
Vismarkt 4	14, 25—28
9	71
Vredenburg 34	51, 66, 116
Instrumentmakers	54
Isendoorn (Antonis van)	112
Iseren (Cornelis)	88
Jacob Jansz., waard	23
Jan Franken	59
Jansen (Abraham), geweermaker	81
Janskerkhof, opgraving	115, 121
Joosten (Hendrik), muntmeester	70
Jordan Wolphertsz.	59
Kakel (Willem Adriaanssen)	107
Kapittelarchieven	35
Karel van Gelre, hertog	19
Kastelen, litteratuur	32, 83
Kemyng (Cele)	87
Kieft of Kieviet, kastelein	113
Kloes (Jan van der), lakenkoopman	116
Klokken in Utrecht	23
Kloostergang Dom	118
—— St. Marie	118
Kockengen, oudheidkamer	8
Kool (Huybert Ebbertzen)	108
Korenschoof, De, meelfabriek	82
Kraecx, joffrou	39
Krysen (Hendrik), lakenkoper	87
Kuilenburg (E.), beeldhouwer	6
—— (Jan van)	53
Langevelt (Ghijsbert van)	109

Langevelt (Jan van)	109
Leeuwenberg (ir. G. M.), architect	3
Levensverzekeringen e.d. .. 55,	82
Leycester	93, 96, 123
Liber secretorum Ter Horst	33— 39
Lichtenberg (Jacob van), proost	67
Lidt de Jeude (Th. van), hoogleraar	113
Lielaer (Gijsbert van)	107
——— (Jan François van) ..	60
——— (Lucia Theresia van) ..	60
Lodensteijn (Judocus van)	81
Lokhorst (Catharina van), organiste	42
——— (H. van), schoolmeester	42
Luden (Anthony)	60, 69
——— (Johannes)	70
——— (Maria S. A.)	70
Lutteke Weede, geslacht 57,	59
Lynden (baron van)	12
Lyster (Claes)	37
——— (Hendrik)	37
——— (Jan)	37
Maar (F. E. R. de)	74
Maarszen, Bolesteyn	75
Maarsseveen	119
Manenburg te Utrecht	40
Mariaplaats, riool	116
Mariëndaal, opgravingen	81
Mariënhoff (Johanna Maria van)	127
Margriet Aernt Jans dr. 66	
Martin (Josina de St.)	60
Maudey (Jacob)	60
Maurits, prins	93, 96
Mayo (Daniël)	124
Merwede van Muylwyk (van)	107, 109
Meyster (Everard)	32
Milan de Visconti	41
Molen de Kraai, Westbroek ..	84
Molenkamp (J)	75
Molster (J. A. D.), predikant ..	115
Momfelen (Tilman), stadsklerk ..	81
Monumentenzorg, tentoonstelling	56, 61
Moorsel, mejuffr van	78
Mor van Dashorst (Antonis), schilder	44
Morjah, mevrouw	106
Nicolaaskerk, carillon	2
Nieuwerbrug, Het grauwe paard ..	128
Nimmerdor	77— 79
Notariaat te Utrecht	55
Oldenbarneveldt (Adriana van) ..	59

Oldenbarneveldt (Gerrit van) ..	58
——— (Johan van) .. 58, 59,	70
Oosterlaeck (Jan Hendricksz. van)	50
Openbare Leeszaal	73
Orgels in Utrecht	23, 45
Oud-Utrecht	
Jaarvergadering	9
Lezing J. G. N. Renaud 121	
Excursies. Zie aldaar.	
Outeren (Johanna Elisabeth van) ..	77
Oyens (Hendrik), makelaar 60	
Pan, De, natuurpark	23, 32
Pannekoek (Cornelis)	60
——— (Hendrik)	60
Parmentier (Antonie Carel) ..	24
Palusabdy, (St.), poortje	15
Paushuize, restauratie	121
Penterman, (Barend), geweer-maker	55
Petronellakapel (St.), de Bilt ..	67
———, Bloemendaal	67
Petit en Fritsen, Aarle-Rixtel ..	2
Pieterskerk, vicarie	86— 90
Post (Jan Gijsbertsen)	107
Pot (Gijsbert Barentsen)	108
Raven, mejuffr. 78	
Reede van Renswoude-Duyst van Voorhout, wapen	82
„Rembrandt”, vereniging	111
Renen (Jacob van)	35
Renswoude, kerk	22
Restauraties te Utrecht 2— 6	
14—16, 40, 51, 63—66, 71, 101— 116—118, 121, 122	
Rhenen, overrompeling 1527 ..	16— 21
———, Kapittel ter Horst	33— 39
Roeten (Peter Geurtzen)	107
Rooyen Jr. (Gijsbert van) 116	
Rossen (van) en Vuyk, architecten	69
Rossum (Maarten)	19
Ruig (Gerrit Willemsdr.)	106
Rijn en Zon, molen	92
Rijnhuizen, kasteel	50
Sandaal (Henricus van)	107
Scarpinck (Herman)	37
Schalk (Cristiaan van der) 114	
Scharpenzeel (Otho van)	20
Schas (mr. W. D. F.), burgemeester	127
Schimmel (Rijk Lambertszen) ..	107
———, (Willem Willemsen) ..	107
Schonenberg, fabrikant	54

Schotten en Britten te Utrecht	123, 124
Schute (Johannes)	124
Schuurman (E.), molenaar	83
Sike (Henricus)	124
Silo-kerk te Utrecht	10—14
Sinkel (A.)	114
Smit (Hendrik Willem), organist	42
Soest, naamsafleiding	90—92
———, „Oud-Soest”	55
———, stuiversgeld	105—111
———, bijenteelt	105—111
Soester Eng	56
Soulier (David Henry)	70
———, (Henry)	69
Splinter Gijsbertsz., vicaris	88
Stadsmuur bij Sterrenburg	71, 101—107
Stalpert (D.) architect	22, 32
Stass O.E.S.A. (Guilielmus), pas-toor	12
Steengracht van Oostkapelle (jhr. J.)	24
Steenweerd bij Wijk bij Duurstede	120, 127
Sterkenburg, gemeente	112
Sterrenburg, bolwerk	101
Steure (Herman van)	57
Stoutenburg, huis en heerlijkheid	52—54, 57—60, 69—71
———, geslacht	53, 57
———, (mr. Arien van)	35, 38
Taets (Johannes), monnik	57
Tandheelkundig museum	74, 84
Tentoonstellingen:	
Monumentenzorg in Utrecht	56, 61
Centraal Museum	111
100 jaar oogheelkunde	120
Tepe (A.), architect	49
Thomasius (Jenkinus)	123
Tienhoven	119
Tolhuis, de Bilt	24
Tuck (Jacob)	18
Tuin Plompgetorengracht	73
Uriot (G.), architect	51
Utrecht, litteratuur over	73
———, stadsmuur	71

Utrecht, zie Restauraties, Vondsten.

Vaak (Teunis Jacobsen)	106
Valckenaer (Hendrik)	37, 38
Varekamp (Volken Willemsen)	107
Veenendaal, sauvegarde 1585	93—97
Velours d'Utrecht	45
Verneulen (Louis)	99
Versper (Hendrik)	35
Vianen, geslacht	81
Vliet (Hendrik Cornelisz. van), schilder	6
Vonck (Dirck)	37
Vondsten te Utrecht	101—105
	115—119, 121
Wagendiensten	100
Walcheren van Wadenoyen (Simon van)	78
Wassenaer tot Catwinkel (A. J. U. van)	112, 126
Waterleiding, Utrechtse	82
Weede (Deliana van)	58
——— Zie: Lutteke Weede.	
Weenix (Jan Baptist), schilder	44
Weissenbruch (J.), schilder	30
Werdmüller, generaal	55
Werkhoven, St. Maartenskerk	68
Westbroek	119
———, molen de Kraai	84
Westrenen, advocaat	108, 109
——— (Anna I. van)	112
——— (mr. J. J. van)	112
Willemskazern, hek	28
Woordtwyck (Frans van)	35
Woudenberg	56
Wijk bij Duurstede, grafsteen	13
———, Steenweerd	120, 127
Wijkersloot, korenkoper	107
IJsselstein (Arend van)	53
Zeist	71—73
Zoudenbalch, poortgebouw	105
Zuermont van Hindersteyn (Wilhelmus), deken	87, 88
Zuylen (Steven van)	53, 54
——— van Nievelt (Jacob van)	57

BOEKAANKONDIGING

Dr. F. P. Fischer † en dr. G. ten Doesschate, „*Franciscus Cornelis Donders*”. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen.

Dit jaar viert het „Nederlands Gasthuis voor Ooglijders” te Utrecht zijn honderdjarig bestaan. Het college van regenten heeft de goede gedachte gehad, dit feit te herdenken met de uitgave van een boek over het leven van de beroemde stichter, en het was wel duidelijk dat dit geschreven zou worden door dr. G. ten Doesschate. Deze heeft daarbij ook materiaal kunnen verwerken, dat was verzameld door wijlen dr. F. P. Fischer.

Dit boek biedt drie aspecten: het geboortetijdperk van de moderne physiologie, een beeld van het midden-19e eeuwse Utrecht, en de schildering van persoon en leven van Donders.

Het eerste is voor een groter publiek wellicht niet zo goed invoelbaar, maar voor de oudere medici is dit méér dan een historische studie: hun leermeesters waren discipelen van Donders. Ze stonden nog onder zijn invloed. Het is moeilijk thans nog de stemming aan te voelen van de toenmalige onderzoekers van levensverschijnselen. Ieder jaar bracht fundamentele ontdekkingen, en ze voelden nu eindelijk op de goede weg te zijn! Die weg is thans tot in het oneindig vertakt in super-specialismen. Hun eenvoudige toestellen van blinkend mahoniehout en glimmend koper werden tot witgelakte elektronische apparatuur. . . . oneindig gevarieerd en ingewikkeld. Men werkt in „team”-verband, en ook de geestelijke instelling achter dit alles is anders geworden.

Het tweede aspect heeft meer van doen met onze vereniging. Dit is wel echt „oud-Utrecht”. Dr. Ten Doesschate is er volkomen in geslaagd de sfeer van het 19e eeuwse Utrecht, rondom Donders, voor ons op te roepen. We zien die stille straten, die deftige behuizingen met hun bepleisterde gevels, en we voelen een levensstijl die niet meer de onze is. Temidden van alle drukte, overspanning op alle gebied — tot het uiterste, en nerveuze zucht naar steeds wéér verandering welke onze tijd kenmerken, kunnen we heimwee gevoelen naar de rust van die samenleving. Die rust wordt bijna tastbaar als we de foto bezien, die dr. Ten Doesschate als afb. 2 geeft.

Tenslotte de levensgeschiedenis van Donders. Citeren heeft hier weinig zin: men moet dit verhaal geheel en al lezen. Hier wil ik slechts wijzen op de enorme indruk, die Donders op zijn eigen tijdgenoten heeft gemaakt. Alles werkte daartoe mede: zijn prachtkop met golvend haar, zijn vorstelijke gestalte en zijn sonore stem, die hij goed wist aan te wenden bij college en toespraak.

Een andere factor was zijn taalgevoel: hij sprak de moderne talen vloeiend, maar óók het latijn. Dit laatste werd toen in medische kringen reeds zeldzamer. Dit maakte hem tot de ongekroonde vorst van de utrechtse academie, en de aangewezen leider van congressen in vele landen.

Maar ook buiten de medische kringen maakte hij indruk: Schel-

link vertelde — toen hij reeds zeer oud was — dat hij als jongen tussen gordijnen door had gegluurd naar de statie van een gala-bal in „Paushuize”. Maar daarvan herinnerde hij zich slechts één ding: hij had prof. Donders zien dansen! Vele oudjes hebben verklaard, dat het gloriepunt in hun leven was geweest: door Donders te zijn onderzocht. Het grote publiek zag in hem vooral de oogheeskundige. Hij bas-relief onder het grote bronzen Donders-beeld op het Janskerkhof brengt dat ook tot uiting. En dat bleef lang doorwerken.

Dr. Ten Doesschate zag nog in 1920 een brillenkoopman ten plattenlande, met op zijn doos het opschrift: „Brillen van Donders”. In 1929 kwam een amerikaan naar Utrecht om prof. Donders te consulteren. Deze was toen reeds veertig jaar geleden gestorven.

Toch was Donders vóór alles physioloog, en hij is dat ook steeds gebleven. Hij is via de oogphysiologie tot de oogheeskunde gekomen. Het oog was voor zijn natuurkundige aanleg een „doorzichtig” orgaan, in die zin, dat de physica er op kan worden toegepast. In letterlijke zin „doorzichtig” werd het, toen Helmholtz in 1851 de oogspiegel uitvond. Donders heeft dit instrument in Nederland ingevoerd, en het tegelijk verbeterd.

En dan volgt in 1858 de stichting van het „Ooglijdersgasthuis” (het „Ogenhuis” zoals men hier zegt). Het kwam aan de Wijde Begijnestraat — recht tegenover de Breedstraat. Het besloeg de twee huizen, die nog door een gemetselde boog zijn verbonden.

In 1862 stelde Donders de inrichting onder de leiding van H. Snelten sr., en trok hij zich min of meer uit de oogheeskunde terug: de physiologie was en bleef zijn eigenlijke roeping, de oogheeskunde was tenslotte slechts een episode geweest. Tóch is hij de grondlegger van dit specialisme in Nederland.

In 1888 werd Donders 70 jaar; hij trad toen als hoogleraar af. Hij stierf reeds een jaar later en werd op het kleine kerkhof van Zuilen begraven.

De eindindruk van de lezer is, dat dit een mooi boek is geworden, waar de initiatiefnemers, de schrijver, en de uitgever eer mee inleggen! Tenslotte is nog te vermelden, dat deze uitgave ook uiterlijk keurig verzorgd is, en dat ze weldra in de handel verkrijgbaar zal zijn.

M. N. ACKET

KLEINE MEDEDELINGEN

BURGEMEESTER F. N. VAN BERN

In het maandblad van Oud-Utrecht van oktober 1958 komt een artikel voor over de gemeente Sterkenburg, samengesteld door de heer E. J. Demoed. Aan het slot van dit artikel staat het volgende vermeld:

„Na de samenvoeging stond aan het hoofd van deze kleine gemeente (Sterkenburg), burgemeester F. N. Bern (dit moet zijn F. N. van Bern), die omstreeks 1848 werd vervangen door A. J. U. van Wassenae tot Catwinckel. De eerste (F. N. van Bern) was tevens burgemeester van Driebergen en de tweede bovendien ook van Rijsenburg. De enz.”

Deze eminente burgemeester zou tekort worden gedaan indien hieraan niet werd toegevoegd, dat hij ook o.a. schout van Zeist was. Over hem is het volgende bekend:

Frans Nicolaas van Bern werd geboren op 30 September 1787 te Wijk bij Duurstede als zoon van Nicolaas van Bern en van Jannetje van Dam. Hij huwde met Johanna Maria van Mariënhoff. Na haar overlijden met Jacoba Anna van Goor Hinloopen.

Op 20 September 1806 werd hij adjunct-schout van de ambachtsheerlijkheid Zeist, in 1812 schout en secretaris dier heerlijkheid. Tevens werd hij schout en secretaris van de ambachtsheerlijkheden: Cattenbroeck (liggende nabij de ambachtsheerlijkheid Zeist), Sterkenburg, Driebergen en Rijsenburg.

Per 1 januari 1850 beëindigde hij het ambt van burgemeester van Zeist. In zijn plaats werd benoemd mr. W. D. F. Schas. Door de ingezetenen werd hem een zilveren presenteerblad *) aangeboden, waarop het wapen van Zeist staat met de inscriptie:

„Frans Nicolaas van Bern, Hoofd van het bestuur van de gemeente Zeist 20 september 1806 — 1 januari 1850”.

In de raadzaal te Zeist hangt een schilderij waarop de beeltenis van burgemeester Van Bern voorkomt.

W. GRAPENDAAL

*) Thans eigendom van de gemeente Zeist.

STEENWEERD TE WIJK BIJ DUURSTED E

Naar aanleiding van de vraag in het novembernummer wijs ik er op, dat op blad 487 van de topografische kaart de naam De Steenoven voorkomt bij een buurtje van drie huizen aan de dijk bij Wijk bij Duurstede ongeveer 1,3 km ten westen van het veerhuis.

Ik meen dat in de middeleeuwen wel eens tijdelijk steenovens werden gebruikt bij een groot bouwwerk vóórdat een eigenlijke steenindustrie ontstond.

M. RAVEN

GEMEENLANDSHUIS TE ZEGVELD

Ergens achter in het Zegveldse polderland staat een oude boerderij. Deze boerderij is het die nog steeds door de Zegvelders het Gemeenlandshuis genoemd wordt. Tot nu toe staat zij ver weg, volkomen afgesloten van de bewoonde wereld. Maar zal dat zo blijven? Als wij goed zijn ingelicht, aldus de Woerdense Courant van 12 sept. '58, is de mogelijkheid groot dat de boerderij moet verdwijnen tengevolge van de ruilverkaveling. Hetgeen betekent, dat dan weer een herinnering aan voorbije eeuwen verdwenen is.

Om iets naders over het Gemeenlandshuis te weten te komen, moeten wij onze gedachten verplaatsen naar zo'n drie eeuwen geleden. Daar is ten noorden van Zegveld de polder Zegveldbroek. Het is de gewoonte dat schout en heemraden, de bestuurders van de polder, een paar maal per jaar de sloten schouwen. Ze varen dan in hun schouwboot door de Slimwetering, een wetering die dwars door de polder loopt. Vanuit deze wetering kunnen ze gemakkelijk alle sloten zo schouwen. Maar als de zon brandt krijgen de heren al gauw dorst. Gelukkig is er halverwege de Slimwetering nog een boerderij, daar kunnen ze wat op verhaal komen.

Zo kreeg deze boerderij al vroeg het karakter van een herberg. Maar niet alleen de „koffie-tafel” gebruikten de heren daar; neen, er was nog een ander gebruik. Als schout en heemraden bij de schouw ergens iets ontdekten wat niet in de haak was, gingen ze direkt terug naar dichtst bijzijnde herberg. Daar aangekomen zond men de waterschapsbode (dat was nagenoeg altijd de herbergier) naar de nalatige boer. Heel officieel werd de boer dan in de herberg medegedeeld, dat hij zo snel mogelijk de fout moest herstellen en binnen drie dagen de boete, het „weetgeld”, (loon voor de bode) en de verteringen die schout en heemraden onderwijl in de herberg gemaakt hadden, moest betalen. Dat laatste zal wel geweest zijn om te

voorkomen dat de boer pas een halve dag later kwam binnenzeilen. De polderbestuurders voeren daar natuurlijk wel bij.

In 1584 werd echter in Zegveldbroek een maximum vertering van f 2,— vastgesteld. Maar het gebeurde ook wel dat de nalatige boer de ontdekte fout direct begon te herstellen. Dan moesten schout en heemraden verder schouwen zonder eerst iets op kosten van die boer te gaan verteren. Ook wanneer het herstel geschiedde voor er een gulden verteerd was en de betrokkene zijn boete en weetgeld direct betaalde, mochten de heren niet eerst nog eens de tweede gulden gaan verteren voor ze verder schouwden.

Zo krijgt men ongeveer een indruk waar voor een middeleeuwse herberg eigenlijk zoal dienst deed. Niet alleen als kroeg, maar ook als officiële vergaderplaats van de bevolking, van het gerecht en het waterschap. Langzamerhand echter verdween deze gewoonte. De polderbestuurders moesten zelf hun teerkost meebrengen. Wel werden de boterhammetjes nog tot ongeveer veertig jaar geleden in het Gemeenlandshuis gebruikt. Maar nadien deed men het in de schouwboot, zodat het Gemeenlandshuis als herberg afgedaan had.

Er is nog maar één „herberg” in de verre omgeving te vinden waar zo'n vergadering van „schout, schepenen en de gemene bueren” jaarlijks gehouden wordt. Dat is hotel „Het Grauwe Paard” in Nieuwerbrug, waar nog elk jaar het college van bruggemeesters en de inwoners van Nieuwerbrug eenmaal bij elkaar komen. We hopen dat deze oude gewoonte, ondanks de stormen die over Nieuwerbrug gaan in verband met de grenswijzigingen, tot in lengte van dagen zal blijven bestaan.

DE BILDT OF DE BILT?

Mr. P. H. Damsté heeft in de Biltse en Bilthovense Courant van 6 juni 1958 uiteengezet waarom de schrijfwijze van de plaatsnaam De Bilt niet De Bildt moet zijn. De heer Damsté schrijft o.a.:

Het woord „bilt” betekent oorspronkelijk een verhevenheid van de grond, evenals de bijvorm „belt”. De naam „De Bilt” duidt dan waarschijnlijk op de hogere ligging van het dorp ten opzichte van het aangrenzende „broek”-land (d.i. drassig, moerassig grasland), waarin Oostbroek was gelegen.

Dat het woordje „bilt” oorspronkelijk hetzelfde zou zijn geweest als „bult”, m.a.w. dat deze woorden taalkundig verwant zouden zijn, schijnt op zijn minst twijfelachtig. Wel staat vast, dat de woorden bilt en belt van origine en betekenis hetzelfde zijn. De vorm bilt komt als gewoon appellatief niet meer in onze taal voor; wel echter nog als plaats naam, namelijk in de gemeentenamen De Bilt en Het Bildt, in de namen van een tweetal huizen, het ene gelegen bij Zwolle, het andere onder Heerde, welke huizen respectievelijk De Bildt en Bilt zijn geheten, naar hun ligging op een grondverhoging, en tenslotte in de naam van een buurtschap Het Bild, behorende tot de gemeente Stevensweert in de provincie Limburg. De bijvorm belt daarentegen is in de provincies Gelderland en Overijssel als benaming nog zeer verbreid ter aanduiding van hoogten van geringe betekenis, zeer bescheiden heuvels. Ook komt in die streken de vorm belt nog voor in tal van samenstellingen. „Meulenbelten” heten de hoogten (terpen), waar molens op gebouwd staan, terwijl zekere stuifheuveltjes langs de IJssel en de Overijsselse Vecht „stoefbelten” genoemd worden. De „Galgebelt” was de vroegere galgenberg te Deventer.

Tenslotte is het woord belt nog bewaard in verscheidene familienamen als Knottenbelt, Krayenbelt, Lichtenbelt, Meulenbelt, enz., terwijl in de samenstellingen asbelt en vuilnisbelt voor ashoop en vuilnishoop de vorm belt ook buiten Gelderland en Overijssel nog algemeen gebruikt wordt.

De verwantschap tussen bilt en belt is voor ons onderwerp van belang omdat het vaststaat, dat de bijvorm „belt” nimmer met dt voorkomt, noch als zelfstandig appellatief noch in welke samenstelling ook. In dit verband mag mede worden gewezen op de analogie met het woord „bult”, dat eveneens altijd bult gespeld is.

Uit het bovenstaande mag worden geconcludeerd, voor zover daartegen geen argumenten voor een schrijfwijze van het woord als zodanig met dt kunnen worden aangevoerd, dat de etymologie van de naam onzer gemeente de spelling „De Bilt” volkomen rechtvaardigt.